

[Ιστορίες της Ελληνικής γλώσσας]

A.-F. Christidis: A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity

John Penney (Πανεπιστήμιο Οξφόρδης)

Christidis, A.-F. 2007. *A History of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge: CUP (Χριστίδης, Α.-Φ. 2001. *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας & Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη])

Εξώφυλλο

Σύλληψη μεγαλόπνοη, η συγκεκριμένη *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής* προσφέρει ένα μοναδικό ευρύτατο πανόραμα με συμβολές επιστημόνων από τον διεθνή χώρο. Όπως θα περίμενε κανείς από έναν τέτοιο τόμο, παραθέτει την εξέλιξη της ελληνικής από τις ινδοευρωπαϊκές της απαρχές μέχρι το τέλος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, είναι όμως και εμπλουτισμένος από μια εκθαμβωτικά μεγάλη ποικιλία συμπληρωματικών κεφαλαίων που αφορούν όλες τις όψεις της ελληνικής γλώσσας, από τις επαφές της με άλλες γλώσσες μέχρι τις μετέπειτα τύχες της από τον Μεσαίωνα έως σήμερα. Το βιβλίο αποτελεί αντιπροσωπευτικό εγκυκλοπαιδικό έργο αναφοράς, αλλά εκτός αυτού φαίνεται να έχει σχεδιαστεί με αξιοθαύμαστο τρόπο ως σύνολο έτσι ώστε να ενθαρρύνει τον αναγνώστη να συνδέσει τη γλώσσα με την ιστορία, να μελετήσει την ελληνική στα ευρύτερα γλωσσολογικά της συμφραζόμενα και πάνω απ' όλα να τον ξεσηκώσει για τον γοητευτικό πλούτο, που καθιστά την ιστορία της γλώσσας αυτής τόσο συναρπαστική. Δεν θα μπορούσε ένα μεμονωμένο βιβλίο να είναι ακριβοδίκαιο απέναντι σε ένα τόσο μεγάλο θέμα, αλλά το συγκεκριμένο προσεγγίζει όλες σχεδόν τις όψεις της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας και με αυτή την έννοια αποτελεί ολοκληρωμένη έρευνα και θαυμάσιο εφελτήριο για όποιον επιθυμεί να εντρυφήσει περισσότερο.

Μετά από μια γενική εισαγωγή από τον Α.-Φ. Χριστίδη, ο τόμος χωρίζεται σε εννέα μεγάλες ενότητες και παραρτήματα: οι εισαγωγές όλων των ενότητων έχουν γραφεί επίσης από τον Α.-Φ. Χριστίδη, γεγονός το οποίο δημιουργεί την αίσθηση της αδιατάραχης ενότητας και του συντονισμού όλου του τόμου. Πλούσιες βιβλιογραφίες δίνονται στο τέλος κάθε ενότητας και υπάρχουν επίσης πλήρη ευρετήρια.

Η πρώτη ενότητα ασχολείται με τη γλώσσα ως φαινόμενο και περιλαμβάνει κείμενα πάνω σε θέματα όπως γλωσσική ανάλυση, γλώσσα και εγκέφαλος, η προέλευση της γλώσσας, η απόκτηση της γλώσσας και η γλωσσική αλλαγή. Πρόκειται βέβαια για ευρείες θεματικές περιοχές καθεαυτές, τις οποίες είναι δύσκολο να πραγματευτεί κανείς με επάρκεια σε λίγες μόλις σελίδες και, από την άλλη, κάποια κείμενα δεν είναι ιδιαίτερα προσβάσιμα. Τα κείμενα της πρώτης ενότητας δεν αποτελούν τα πρώτα αναγνώσματα στα οποία θα κατέφευγε ένας φοιτητής της γλωσσολογίας, ενώ κάποιοι ίσως τα θεωρήσουν και αρκετά εξειδικευμένα: δίνονται όμως πολλές πληροφορίες που μπορούν να εξάψουν την περιέργεια και μάλλον αυτός είναι ο βασικός στόχος, ενώ ταυτόχρονα επισημαίνεται με σαφήνεια ότι η μελέτη της ελληνικής ανήκει αναμφισβήτητα στην εποπτεία της γλωσσολογίας εκτός από αυτή των κλασικών σπουδών.

Η δεύτερη ενότητα, που είναι και η μεγαλύτερη με είκοσι πέντε κείμενα, είναι αφιερωμένη στη γλώσσα και την ιστορία. Η ενότητα ξεκινάει με την ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών και συζητάται η χρονολόγηση της ομιλίας της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής γονεϊκής γλώσσας, ο τόπος διαμονής των ομιλητών της και ο βαθμός αποκατάστασης στοιχείων του πολιτισμού τους. Το επόμενο κείμενο ανιχνεύει στοιχεία της ελληνικής στη γονεϊκή της γλώσσα, παραθέτοντας τα διακριτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής από τις αδελφές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Στη συνέχεια ακολουθεί συζήτηση για τη γραφή και τα συστήματα γραφής με κείμενα που αφορούν, πιο συγκεκριμένα, τις γραφές που έχουν βρεθεί στον ελληνικό κόσμο: γραμμική Α, κυπρομινωικές γραφές, κυπριακό συλλαβάριο, γραμμική Β, και αλφάβητο: δίνεται επίσης προσοχή στις μη

ελληνικές γλώσσες που μπορεί να είναι γραμμένες σε κάποιες από αυτές τις γραφές (προελληνικές γλώσσες, ετεοκυπριακή, ετεοκρητική κλπ.). Ανάμεσα στα κείμενα που αφορούν περισσότερο τη γλώσσα, υπάρχουν στην ενότητα αυτή και συμβολές διεσπαρμένες με στρατηγικότητα που αφορούν ποικίλες ιστορικές περιόδους από την πρωτοϊστορία, την κλασική περίοδο μέχρι τον ελληνικό κόσμο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και στήνουν έτσι ένα πολύτιμο ιστορικό σκηνικό. Στο ιστορικό αυτό πανόραμα προστίθενται και οι ευφάνταστες συζητήσεις για τους Έλληνες και τους βαρβάρους, καθώς και για τον γραπτό λόγο και την προφορικότητα στην κλασική περίοδο. Το ψηφιδωτό από θέματα στην ενότητα αυτή δίνει τη δυνατότητα στον αναγνώστη να διατρέχει συνεχώς το πανόραμα της ιστορίας της αρχαίας ελληνικής, από την πρώτη της ανάδυση από την ινδοευρωπαϊκή, μέσα από τις απαρχές του γραμματισμού και τα πρώτα κείμενα στη γλώσσα της κλασικής περιόδου μέχρι την εξέλιξη της κοινής: με ενάργεια επισημαίνεται η αλληλεπίδραση ιστορικών εξελίξεων στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας και ιστορίας της γλώσσας.

Στην τρίτη ενότητα, που αφορά τις ελληνικές διαλέκτους ακολουθείται μια πιο συμβατική διαδρομή, το αποτέλεσμα όμως εξακολουθεί να είναι μια αξιοθαύμαστα σαφής και χρήσιμη έρευνα. Μετά από μια καλή παρουσίαση της ταξινόμησης των αρχαίων διαλέκτων υπάρχουν κάποια θαυμάσια και διεξοδικά κείμενα αφιερωμένα στις βασικές διαλεκτικές ομάδες (συμπεριλαμβανομένης και της μακεδονικής, αλλά με μια νηφάλια συζήτηση για τη νομιμότητα της κατάταξής της), μέχρι τη γλώσσα του Ομήρου και την παρακμή των αρχαίων διαλέκτων. (Υπάρχουν δείγματα κειμένων με αγγλικές μεταφράσεις αλλά χωρίς ερμηνεία των τύπων). Το τελευταίο και κάπως ανατρεπτικό κείμενο από τον C. Brixhe αμφισβητεί την επικρατούσα μεθοδολογία στην ελληνική διαλεκτολογία και αποτελεί πρόσκληση για σοβαρό προβληματισμό.

Ο γλωσσικός πυρήνας της *Ιστορίας* αυτής βρίσκεται στην τέταρτη ενότητα, όπου υπάρχουν κείμενα και συγχρονικής και διαχρονικής γραμματικής – οι δομές της αρχαίας ελληνικής και οι μεταβολές που υπέστησαν. Κάποια από αυτά τα κείμενα και ιδιαίτερα αυτά που αφορούν τη φωνολογία και τη σύνταξη (η μορφολογία δεν φαίνεται να απαιτεί τόσους πολλούς εξειδικευμένους όρους) είναι άκρως τεχνικά και απευθύνονται κυρίως σε γλωσσολόγους – και στην πραγματικότητα σε γλωσσολόγους με κάποια γνώση της ελληνικής, τη στιγμή που παραδείγματα σύνταξης είναι μεταφρασμένα στα αγγλικά αλλά ο αναγνώστης αναμένεται να αναγνωρίζει ο ίδιος ποιος τύπος είναι ποιος. Άλλα κείμενα, ωστόσο, διαβάζονται με ευχαρίστηση και μπορούν να ωφελήσουν όποιον έχει κάποιο ενδιαφέρον για την αρχαία ελληνική. Έτσι, οι συζητήσεις για την προφορά της ελληνικής στην κλασική και ελληνιστική περίοδο (και τη φύση των σύγχρονων τεκμηρίων που διαθέτουμε για να την αποκαταστήσουμε), τα κείμενα για το ελληνικό λεξιλόγιο και τη σημασιακή αλλαγή, καθώς και για την ιουδαϊκή ελληνική (η οποία συνήθως λαμβάνει βιαστική άφηση) και τη γλώσσα της Καινής Διαθήκης. Καλοσφρίζουμε ιδιαίτερα θερμά το κείμενο της A. Thompson για τα κύρια ονόματα, θέμα το οποίο συνήθως παραμελείται στις γενικές ιστορίες της ελληνικής, αλλά αποτελεί συναρπαστική και σημαντική όψη της ιστορίας της γλώσσας που εδώ λαμβάνει τα δέοντα.

Ένα ξεχωριστό χαρακτηριστικό της εν λόγω *Ιστορίας* είναι ο χώρος που παραχωρείται στην κάλυψη των επαφών της ελληνικής με άλλες γλώσσες. Η πέμπτη ενότητα προσφέρει ένα εξαιρετο φάσμα από σύντομα κείμενα που παραθέτουν διεξοδικά τις σχέσεις της ελληνικής με τις σημιτικές γλώσσες, τη θρακική, την ιλλυρική, τη φρυγική, την καρική, τη λυκική, τη λυδική, την ιρανική, την ετρουσκική, τη λατινική, την εβραϊκή, την αιγυπτιακή, την κοπτική, τη συριακή, τις κελτικές και τις ινδικές γλώσσες και την αραβική. Όλα αυτά τα κείμενα είναι γραμμένα από ειδικούς στις συγκεκριμένες γλώσσες και δίνουν σύντομες αλλά έγκυρες πραγματεύσεις.

Η συνοδευτική έκτη ενότητα αντιμετωπίζει τις πρακτικές μετάφρασης στην αρχαιότητα – και πάλι σημαντικό πεδίο που παραμελήθηκε στις γενικές ιστορίες της ελληνικής. Η θεωρητική συζήτηση στην αρχή ακολουθείται από κείμενα που αφορούν τη μετάφραση των Εβδομήκοντα, την παράλληλη χρήση ελληνικής και λατινικής, τη διγλωσσία των φοινίκων, τις ελληνικές μεταφράσεις της λυκικής, καθώς και όψεις της μετάφρασης μεταξύ ελληνικής και συριακής.

Με την έβδομη ενότητα (Γλώσσα και πολιτισμός) επανερχόμαστε σε πιο οικείο έδαφος. Η ενότητα αυτή χωρίζεται σε τρία μέρη: το πρώτο καλύπτει το τεράστιο θέμα της γλώσσας και της λογοτεχνίας, που θα μπορούσε να διεκδικήσει μόνο του έναν ολόκληρο τόμο· η λύση που υιοθετείται εδώ είναι να δοθεί μια σύντομη επισκόπηση της χρήσης των διαλέκτων, των χαρακτηριστικών της επικής ποίησης, της γλώσσας στην τραγωδία και την κωμωδία, της γλώσσας στην ελληνιστική λογοτεχνία. Τα κείμενα είναι πολύ χρήσιμα και εύκολα συμπληρώνονται με τη βοήθεια της βιβλιογραφίας. Το δεύτερο μέρος αφορά τα εξειδικευμένα λεξιλόγια και είναι σαφώς πιο καινοτόμο και πολύ επιτυχημένο: υπάρχουν σύντομες αφηγήσεις για τα λεξιλόγια της δουλείας, της δημοκρατίας, της θρησκείας, της πρώιμης χριστιανικής εποχής, της δικαιοσύνης, της φιλοσοφίας, και της ιατρικής, κείμενα που παρουσιάζουν μέγιστο ενδιαφέρον για ένα ευρύτατο κοινό κλασικών αναγνωστών. Το τρίτο μέρος αποτελείται από πέντε σύντομες μελέτες για τις σημαντικές αλλαγές συγκεκριμένων λέξεων □ συναρπαστικά παραδείγματα για τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα μπορεί να επηρεαστεί από πολιτισμικές αλλαγές, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτισμικές αλλαγές μπορούν να αποκατασταθούν μέσα από την προσεκτική παρακολούθηση των γλωσσικών αποχρώσεων.

Τα τρία κείμενα της όγδοης ενότητας αφορούν όψεις των στάσεων που είχαν οι Έλληνες απέναντι στη γλώσσα τους όσον αφορά την εκπαίδευση, το έργο των γραμματικών και τον αττικισμό □ ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη γλώσσα και τον τρόπο με τον οποίο θα έπρεπε να διδάσκεται: υπό την αυστηρή σκέπη του γλωσσικού καθαρισμού. Το τελευταίο μπορεί να αντιστοιχηθεί με μερικά από τα κείμενα της ένατης ενότητας για τις τύχες της αρχαίας ελληνικής, όπου περιγράφεται η μάχη μεταξύ καθαριστών και δημοτικιστών στα πρώτα χρόνια της σύγχρονης Ελλάδας. Άλλα κείμενα στην ενότητα αυτή περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο η αρχαία ελληνική αντιμετωπίστηκε στα χρόνια του Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση, πώς διδάχτηκε κατά τον Διαφωτισμό, και πώς η γλώσσα έπαιξε τον ρόλο της κατά τη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους στη σύγχρονη Ελλάδα. Τα κείμενα αυτά προφανώς σφείλουν πολλά στο σύγχρονο ενδιαφέρον για τις σπουδές πρόσληψης, αλλά αντιπροσωπεύουν και μια θαυμάσια διεύρυνση των τυπικών ορίων μιας ιστορίας της ελληνικής ενώ καθιστούν την ανάγνωση πραγματικά ευχάριστη.

Τα Παραρτήματα καλύπτουν μια σειρά θεμάτων, κυρίως παρέχοντας συμπληρωματικά κείμενα σε κάποια από τα θέματα που σχολιάστηκαν σε προηγούμενες συμβολές. Έτσι, υπάρχει κείμενο για τον τονισμό που συμπληρώνει τα προηγούμενα κείμενα για τη φωνολογία και την προφορά (ίσως κάποιοι αμφισβητήσουν έντονα την κατάταξη ενός τόσο σημαντικού θέματος σε Παράρτημα) και μια συζήτηση για τη στίξη στις επιγραφές και σε άλλα γραπτά κείμενα που συνοδεύει ωραιότατα τα κείμενα για τη γραφή. Υπάρχουν ενδιαφέρουσες και πολύτιμες περιγραφές της γλώσσας σε συγκεκριμένα κειμενικά είδη (παροιμίες και αινίγματα, μαγικοί πάπυροι, επιστολές σε μολύβδινα ελάσματα) ή συγκεκριμένα είδη ύφους και καταγραφές λόγου (προφητικός λόγος, αισχρολογία, η γλώσσα των θεών στον Όμηρο, ο λόγος των βαρβάρων και των παιδιών στη λογοτεχνία), ακόμη και μη λεκτική επικοινωνία και μουσική. Τέλος, υπάρχουν τρεις μελέτες για τη γλωσσική αλλαγή, μια γενική παράθεση των λειτουργιών της αναλογίας στην ελληνική και δύο συγκεκριμένες μελέτες για τη συντακτική και σημασιακή αλλαγή.

Από την παραπάνω περίληψη μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα για την υψηλότετη κλίμακα σύνθεσης της συγκεκριμένης *Ιστορίας της αρχαίας ελληνικής*. Με τις 1617 σελίδες της ξεπερνά κατά πολύ τις άλλες σε έκταση, αλλά αυτό που την καθιστά πραγματικά εξαιρετική είναι ότι ο επιπλέον χώρος δεν αφιερώνεται στην περαιτέρω πραγμάτευση των συνηθισμένων αλλά ασφαλώς ουσιαστικών κεντρικών θεμάτων, αλλά στη διεύρυνση της οπτικής του θέματος. Τα κείμενα δεν έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να αποτελούν την τελευταία λέξη για οποιοδήποτε θέμα, αλλά περισσότερο για να εισαγάγουν τον αναγνώστη σε αυτό και να αναδείξουν τους λόγους που το καθιστούν σημαντικό, ενθαρρύνοντάς τον να εντρυφήσει κατά τη βούλησή του προχωρώντας σε πιο εξειδικευμένα διαβάσματα. Έτσι, για παράδειγμα, οι ινδοευρωπαϊκές ρίζες της ελληνικής αντιμετωπίζονται με συντομία και σαφήνεια αλλά για μια πληρέστερη ανάλυση πρέπει να καταφύγει κανείς σε άλλα έργα που αφορούν τη συγκεκριμένη μόνο όψη της ελληνικής· με τον ίδιο τρόπο, ο αναγνώστης που επιθυμεί διεξοδική περιγραφή της γλώσσας ενός συγγραφέα, θα αναζητήσει περισσότερες πληροφορίες από αυτές που του δίνουν οι λίγες παράγραφοι που έχει στη διάθεσή του εδώ και θα πρέπει να

ψάξει στη βιβλιογραφία. Σε μια γενική ιστορία δύσκολα θα μπορούσαν να είναι διαφορετικά τα πράγματα και η έμφαση του βιβλίου αυτού στο εύρος και την έκταση της κάλυψης είναι αξιέπαινη.

Η αγγλική μετάφραση του βιβλίου διαφέρει από την ελληνική έκδοση καθώς έχουν προστεθεί τέσσερα νέα κείμενα: II.8, "History of the alphabet: Some guidelines for avoiding oversimplification" (Ιστορία του αλφαβήτου: Κατευθυντήριες για την αποφυγή υπεραπλούστευσης) από τον C. Brixhe· VI.5 "The bilingualism of the Phoenicians in the Ancient Greek world" (Η διγλωσσία των Φοινίκων στον αρχαίο ελληνικό κόσμο) από την M.-F. Baslez· IX.2, "Greek and the Western Renaissance: Between humanism and heresy" (Η ελληνική και η δυτική Αναγέννηση: Μεταξύ ουμανισμού και αίρεσης) από τον J.-C. Saladin και APP.II.5, "The language of the Gods in Homer" (Η γλώσσα των θεών στον Όμηρο) από την F. Bader.

Με τις ελάχιστες εξαιρέσεις των κειμένων όπου η τεχνική ορολογία μπορεί να αποδειχτεί απροσπέλαστη (π.χ. αυτά για τη φωνολογία και τη σύνταξη που σημειώθηκαν πιο πάνω και ίσως κάποια από την πρώτη ενότητα), οι συμβολές του τόμου αυτού είναι γραμμένες με προσβάσιμο τρόπο έτσι ώστε φοιτητές αλλά και οποιοσδήποτε ενδιαφέρεται για την αρχαία ελληνική να μπορεί εύκολα να βρει απαντήσεις σε ερωτήματα και, ακόμη καλύτερα, το ίδιο μπορεί να συμβεί με συζητήσεις πάνω σε μη οικεία ζητήματα που μπορούν να εξάψουν και να καθηλώσουν τον ενδιαφέρον. Η ενασχόληση με το εκπληκτικό αυτό βιβλίο αποτελεί διαφωτιστική εμπειρία και το συνιστώ ανεπιφύλακτα.

Μετάφραση: Μ. Χρίτη

Διαθέσιμο και στα Αγγλικά